DOI: 10.59076/2603-2899.2023.4.04

Янко Христов (Благоевград, България)

„ИЗОБРЕТЯВАНЕТО“ НА СВЕТИ МЪЧЕНИК ЕНРАВОТА

Преди повече от столетие Д. Цухлев, автор на една от най-подробните и все още незагубила актуалност и научна значимост история на българската църква, отбелязва без колебание, че най-възрастният от синовете на кан Омуртаг (814/815–831) – „царственият мъченик Енравота“ (вер. †833), е канонизиран скоро след неговата екзекуция, извършена по заповед на властващия му брат Маламир (831–836). Според изтъкнатия църковен историк съставените в ранносредновековна България писмени паметници, свързани с почитането на Енравота като светец, са сред старобългарските първоизточници при съставянето на *Мъченичеството на петнадесетте Тивериуполски мъченици* от архиепископ Теофилакт Охридски (1088–1107) (Цухлев 1911: 193, б. 1). В наши дни подобна убеденост се споделя само от някои представители на академичната общност, а други са на съвсем различно мнение[1].

[1] Дискусиите около наличието на (ранно)средновековно почитание на Енравота като светец са причина за появата на някои любопитни ескизи. Макар фокусът в настоящите редове да е в различна посока, заслужава да се отбележи, че една от предизвикващите внимание хипотези е свързана с кръстовидна постройка, следите от която са открити от Т. Тотев през 70-те години на XX в. под олтарното пространство на Голямата базилика в Плиска. Без предположението на П. Георгиев, че сградата е мартириум на Енравота, интересът около въпросната сграда, предхождаща изграждането на Голямата базилика, едва ли би бил толкова обилен (Георгиев 1993). Още на сравнително ранен етап тази идея е подложена на критика. Към момента проследяването на цялата дискусия е облекчено от факта, че през 2020–2021 г. тя е представена в обобщен вид от Г. Йосифова и Я. Василев (срв. Василев 2020; Йосифова 2021), а също и от значителното място относно евентуално почитание към Енравота и на спорните аспекти от предположението на П. Георгиев, което Д. Чешмеджиев отделя в монографията си, посветена на династическите култове в средновековна България

Колебанията около безусловното приемане на идеята, че канският син, посечен през 30-те години на IX в., следва да бъде приеман за един от българските ранносредновековни светци, в огромна степен се дължат на обстоятелството, че *Мъченичеството на петнадесетте Тивериуполски мъченици* (оттук насетне *Мъченичество*) все още продължава да е единственият известен източник на информация за личността на Енравота и за насилствената му смърт. Творбата е съставена от архиепископ Теофилакт Охридски в края на XI – началото на XII в., позната е по едно-единствено запазено копие в ръкопис от средата на XIV в. – т.нар. *Baroccianus gr*. 197, съхраняван в Бодлеанската библиотека (Оксфорд, Великобритания). Ръкописът съдържа общо седемдесет и девет богословски, патристични, омилетични и агиографски произведения, а *Мъченичеството* е шестдесет и осмият по ред текст, поместен на листове 589–621. Поради състоянието на ръкописа в текста има неточности, неясноти и пропуски, спрямо които са предприемани опити за поправка още от средата на XVIII в., при първото издание на агиографската творба и паралелния ѝ превод на латински език от Б. Финети (Finetti 1758: 477–512). Такива намеси се наблюдават неколкократно и на по-късен етап – при проучване, коментари и бележки и при опити за критично (пре)издаване и(или) превод на текста. Сравнително скорошните продуктивни усилия на И.-С. Киапиду едва ли ще сложат край на бъдещи академични изкушения в тази насока (Kiapidou 2012; Κιαπίδου 2015: 17–41; вж. също Lourié 2020)[2].

Несъмнено всяко подценяване на състоянието на ръкопис *Baroccianus gr*. 197 е излишно. Особено предвид липсата на други копия на *Мъченичеството*, което прави уязвими поне част от опитите за поправяне на текста. От друга страна, с оглед на вероятното използване на податки от времето на Първата българска държава, хронологическата дистанция между периода на съставяне на разглежданата агиографска творба и описанието на събитията в езическия български владетелски дом през първата половина на

(вж. приложената подробна библиография у Чешмеджиев 2022: 13–42). Споменатите учени отбелязват, че с оглед на запазените останки категоричността е постижима само отчасти, а натрупването на нови предположения отвъд търпящата критики първоначална хипотеза не съдейства за постигане на по-убедителното ѝ отстояване. Концентрацията на твърде много загадки и несигурността на интерпретациите са причина Н. Хрисимов да подчертае, че култът към Енравота и проблемите около кръстовидната сграда под олтарното пространство на Голямата базилика трябва да се разглеждат отделно (Хрисимов 2018).

[2] Цитатите и препратките в настоящия текст са по изданието на *Мъченичество на петнадесетте Тивериуполски мъченици* и паралелния български превод, подготвени от Ил. Г. Илиев в том 9, част 2 на поредицата *Гръцки извори за българската история* (ГИБИ 9.2: 42–79). В следващите редове не се разглежда вече отместената от дневен ред дискусия относно Теофилактовото авторство (вж. с приложената библиография Podskalsky 2000: 139–142; Kiapidou 2012: 28, 32–33).

IX в. сякаш не е толкова тревожна. Далеч по-проблемно е, че тя е посветена на други светци, а не на екзекутирания представител на канското семейство. Поне на пръв поглед някои от притесненията като че ли се стопяват от факта, че глави 31–33 от *Мъченичеството* описват привличането на представителя на българския владетелски дом към християнството (чрез посредничеството на византийския пленник Кинамон), отказа от завръщане към отческите езически вярвания, предсказанието за краха на езичеството и тържеството на християнската религия в България, посичането му (ГИБИ 9.2: 64–67). Ако се съди по написаното от Теофилакт Охридски, основанията за оформянето на култ към Енравота и почитането му като светец-мъченик още по времето на Първата българска държава изглеждат достатъчно. Нещо повече, нерядко се отбелязва, че глави 31–33 от творбата на висшия духовник изглеждат като своеобразно житие (мъченичество) на Енравота, вписано в по-големия текст.

По някаква причина обаче трагичната съдба на въпросния представител на българския владетелски дом остава встрани от вниманието на авторите от епохата. Освен това в наши дни сякаш е най-коректно да не се пристъпва към крайности с прекалено обособяване на Теофилактовия разказ за посечения кански син. Особено ако разглеждането и коментарите към глави 31–33 се разгръщат за сметка на загърбване и пренебрегване на композиционната цялост на агиографската творба. В тази връзка трябва да се припомни, че традиционно *Мъченичеството* се поделя на четири основни части: първата обхваща глави 1–16 и представя аспекти от ранната християнска история до времето на император Юлиан Апостат (360–363); втората включва глави 17–27 и разказва за живота на Тивериуполските мъченици; третата част – глави 28–36 (най-често попадаща в полезрението на българските учени), дава информация за настаняването на българите на Балканите, тук са отбелязани военните успехи и са поднесени щрихи за управлението на кановете Крум (ок. 800–814), Омуртаг (814/815–831), Маламир (831–836), за властването на кан/княз Борис I (852–889) и на синовете му княз Владимир (889–893) и княз/цар Симеон I Велики (893–927), за християнизацията на страната и усилията на клира и местните власти в югозападните краища на българското етно-политическо пространство; четвъртата се състои от глави 37–55 и е посветена на чудесата с мощите на светците в диоцеза на Охридската българска архиепископия (срв: Κιαπίδου 2015: 18–23).

През 2022 година, без идея за намеса в дискусията относно съществуването на (ранно)средновековен светителски култ към Енравота, М. Иванова предложи интересен различен поглед относно поделянето на въпросното Теофилактово произведение. Споменатата изследователка акцентира на факта, че с оглед на приложения агиографски модел *Мъченичеството* се състои не от четири, а от два основни равнозначни и съпоставими дяла: глави 1–27 (античен) и съответно глави 28–55 (средновековен). И в

двата повествованието е изградено около предварително заложената идея за близката прилика и равната значимост между историите за тържеството на християнството на Балканите както под римска власт, така и в епохата на ранносредновековна България. С оглед на това, съгласно с творческия замисъл подборът и описанието на събития и личности са организирани така, че да се подчертаят в най-пълна степен сходството и съизмеримостта между християнската история на региона през ранновизантийския период, от една страна, и по времето на Първата българска държава, от друга. Като приликите и паралелите се простират отвъд ролята на владетелите покръстители Константин I Велики и княз Борис I (Ivanova 2022).

Настоящият кратък ескиз е лишен от амбициите да сравнява, опровергава или утвърждава допълнително резонността в основанията на двете концепции за структуралното поделяне на *Мъченичеството*. Припомнянето им тук е единствено с цел да се открои достатъчно ясно, че разказът за Енравота няма самостоятелна роля. Разбира се, при отчитането на въпросния аспект в ни най-малка степен не трябва да се стига до омаловажаване на ключовите сведения за българския владетелски дом през първата половина на IX в. Любопитното е, че днешната популярност на информацията за синовете на кан Омуртаг е постигната съвсем нелеко. Подобна особеност е до голяма степен обяснима заради начина и времето, в което колекцията от гръцки ръкописи на венецианеца Фр. Бароци (роден през 1537 г. в Кандия (дн. Ираклион, о. Крит) достига до Бодлеанската библиотека в Оксфорд в средата на XVII в. (Turyn 1980: 28). С оглед на това и предвид факта, че *Мъченичеството* е единственият наличен извор за съдбата на Енравота, едва ли може да се смята за учудващо, че чак до средата на XIX в. името му и трагичният му край отсъстват от студиите за ранносредновековното минало на Югоизточна Европа. Едва през 1845 г. Н. В. Савелиев-Ростиславич посвещава отделен дял, озаглавен *Новый источник для болгарской истории IX века* (с. 37–60), в своя *Славянский сборник* (публикуван в Санкт-Петербург), отбелязвайки озадачен, че агиографската творба остава встрани от вниманието на предшестващите го учени. При това, въпреки че *Baroccianus gr*. 197 е посочен сред ръкописите, които се съхраняват в Англия и Ирландия още през 1697 г., а половин век по-късно текстът за раннохристиянските светци е включен в третия том на венецианското издание на произведенията на архиепископ Теофилакт Охридски, Савелиев-Ростиславич не се задоволява само с няколко критични бележки, а прави опит да прецизира хронологията и имената на владетелите в България през IX в. Също така приема с голямо доверие сведенията за екзекуцията на Енравота и дава извлечение с частичен превод и преразказ на глави 17–55, със съответните (на места доста подробни) пояснения и библиографски препратки в бележки под линия (Савельев-Ростиславич 1845: 37–60).

Изминава почти пълно десетилетие от излизането на студията на споменатия руски учен до 1853 г., когато ерудитът, библиотекар и палеограф Х. О. Кокс в подготвения от него опис на ръкописите, съхранявани в Бодлеанската библиотека, отново споменава за *Мъченичеството* (Coxe 1853: 349; вж. също Turyn 1980: 108–112). Достъпът до агиографския текст се улеснява, след като през 1864 г. е публикуван отново от Ж.-П. Мин (Migne 1864). Междувременно сведенията за проникването на християнството в българското владетелско семейство от втората четвърт на IX в. са използвани от изтъкнатия възрожденец, участник в църковно-националните борби и впоследствие политически деец в Княжество България Т. Ст. Бурмов (1834–1906). Магистърската му теза, с която завършва Киевската духовна академия през 1857 г., още на следващата година намира място на страниците на руското богословско и научно списание *Христианское чтение*. През 1859 г. текстът на Бурмов излиза на части и на български език под заглавие *За началото, разпространението и утвърждението на християнската вяра между българите* в списание *Български книжици* (срв. дела за Енравота в Бурмов 1859).

Предвид стремежа да се проследи и открои времето на поява и утвърждаване на светителски култ към Енравота, трябва да се подчертае, че от огромно значение са усилията на ерудита, католик-йезуит от руски произход Ив. М. Мартинов, както и на висшия православен духовник Филарет, архиепископ Черниговски и Нежински. През 1863 г. Мартинов публикува *Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus*. Брюкселското издание е един от първите пълни компендиуми по православна агиология, с подробни (където е възможно) критически обработени животоописания на светците в източнохристиянския свят, включително на култове на светци от Балканите и Кавказ, и локални почитания в тогавашна имперска Русия. На страница 291, под дата 28 ноември, са посочени паметите на Тивериуполските мъченици (*SS. Martyrum Strumitzae seu Tiberiopoli*) и на Омуртаговия син Енравота (*S. Bojanus seu Nravota*). По-долу на същата страница и на следващата 292-ра е поместен кратък текст на латински език с надслов *Свети Боян, български княз и мъченик* (*S. Bojanus, princeps Bulgariae et martyr*). Приложеното животоописание следва плътно съответните пасажи от *Мъченичеството* по изданието на Финети (Martinov 1863: 291–292).

Що се отнася до влиянието им над клира в учредената със султански ферман през 1870 г. Българска екзархия, с по-дългосрочни и решаващи последствия са решенията на архиепископ Филарет и архимандрит Сергий. Трудно е да кажем дали като реакция спрямо усилията на задочно осъдения от руските власти отстъпник от православието Мартинов, но архиепископ Филарет включва памет и кратък житиен текст за „*княз Боян*“, под дата 28 март, в неговата книга *Святые южных славян. Опыт описания жизни их*

(публикувана в Чернигов през 1865 г., впоследствие преиздавана неколкократно още преди края на XIX в.). В бележка 27 на страница 75 архиепископ Филарет също посочва като източник на информация третия том от венецианското издание (с печатна грешка 1656 г., вместо 1758 г.) на произведенията на архиепископ Теофилакт. Наред с това добавя, че се опира и на студията на Савелиев-Ростиславич, макар че според него има още какво да се желае от предложеното прецизиране на хронологията и имената във владетелския дом на езическа България през първата половина на IX в. (Филарет 1865: 70–75). Отново под дата 28 март, заедно с много други светци от различни епохи и региони, *Боян, княз български, посечен заради Христа* (*Бояна, княза болгарского, усеченнаго за Христа ок. 830 г.*), е споменат и от архимандрит Сергий в публикувания в Москва през 1876 г. втори том на *Полный месяцеслов Востока* (Сергий 1876: 79).

Интересното е, че и католикът-йезуит Мартинов, и православният духовник Сергий отбелязват, че за паметта на светия мъченик Енравота черпят информация от Мосхополското издание със служби и проложни жития от 1741 г. Вторият от споменатите освен това уточнява, че съгласно мосхополския текст датата не е 28 март, а 28 ноември[3]. Препратката е само отчасти коректна. Тя наистина сочи към известното гръцко старопечатно издание със служби и проложни жития на български светци, но отново става дума за текст, посветен на Тивериуполските мъченици, а не на Енравота. Службата и краткият житиен текст за въпросните късноантични светци имат съществено значение не само за популяризиране на локалния им култ, но и за разгръщането му извън югозападните български земи през втората половина на XVIII – началото на XIX в.[4]

---

[3] Още от първото издание на *Святые южных славян. Опыт описания жизни их* 28 март измества 28 ноември като поменална дата за свети мъченик Енравота. Съвпадението с откритата от А. Турилов църковна памет за отбелязване на победата на княз Борис I над езическия бунт на 28 март е много интересно (Турилов 1999). Все пак, ако се съди по текстовете им, изглежда малко вероятно архиепископ Филарет или архимандрит Сергий да са познавали въпросната църковна памет. Последно на това обръща внимание Чешмеджиев 2022: 43–44.

[4] На ролята на Григорий Византийски, епископ на Струмица (1818–1830) и на Одрин (1830–1840), в тази насока неотдавна бе обърнато специално внимание (Русева 2013). Към днешна дата може да се каже, че са натрупани солидни познания за култа към Тивериуполските мъченици, включително и по отношение на разнообразните по тип, авторство и време на съставяне текстове, които циркулират паралелно на старобългарски и на гръцки и показват друга (различна) ръкописна традиция (традиции) от тази на *Baroccianus gr*. 197 (срв. Златарски 1922 (reprint Златарски 1972: 190–205); Vukanović 1971; Ἀγγελόπουλος 1980; Велев 2002; Чешмеджиев 2002; Велев 2006; Христова-Шомова 2011; Cheshmedjiev 2011; Kiapidou 2012; Lourié 2020; Бонов 2021; Ivanova 2022). През 2018 г. на научна конференция в гр. Струмица (Р. Северна Македония) бяха представени и обсъждани множество аспекти от култа към въпросните раннохристиянски светци и следите от почитанието им през Сред-

Относно култа към свети мъченик Енравота-Боян (Воин) въпросната препратка позволява да се поднесат още няколко уточнения, които допълнително засилват съществуващите съмнения спрямо предполагаем негов (ранно)средновековен първообраз. В Мосхополската *Служба за Тивериуполските мъченици* под съответната поменална дата 28 ноември не се споменава за посечения кански син. Същевременно в своеобразното *Кратко житие* за раннохристиянските светци Енравота, Звиница и Маламир те са посочени като синове на кан Крум, а не на кан Омуртаг, а за него изобщо не се говори в текста. Интересно също така е, че името на кан Крум е дадено *Ῥοῦμος*. Разминаване има и при двете споменавания на Звиница. Дори името на Енравота е изписано *Ναβρωτᾶς*, вместо *Ἐνραβωτᾶς*, без уточнението, че е наричан още *Βοΐνος*. Без да се подценяват донякъде обяснимите разминавания в имената, трябва изрично да се подчертае, че значително по-съществен недостатък на *Краткото житие* е липсата именно на подробностите, заради които се смята, че може да е съществувал някакъв култ към екзекутирания представител на владетелския дом[5]. Показателно е, че всичко, което архиепископ Теофилакт отбелязва в *Мъченичеството* за византийския пленник Кинамон, за отказа на Енравота от езичеството и приемането на християнството, за предсказанието му пред лицето на смъртта и за самата екзекуция по заповед на властващия по-млад брат кан Маламир, е пропуснато. Ако има член на династията, за когото авторът на текста в мосхополското издание предоставя информация за светителско почитание, то това е княз Борис I. Присъстват не само добре известните покръстителство, замонашване и предаване на престола на първородния син Владимир, но също така е посочено, че след смъртта му останките на княза покръстител са източник на чудеса и изцеления. Съвпадението в детайли с написаното от архиепископ Теофилакт, включително и препратката към Псалм 118: 71 и споменаването на чудотворни мощи, е почти пълно. Като че ли единствената по-съществена отлика е, че в мосхополския текст се говори за кратък период на монашество, докато в творбата на Охридския йерарх е точно

новековието и Новото време. Излезлият от печат сборник с доклади и научни съобщения е полезен в много отношения. За жалост, грозен отпечатък оставят някои квазиисторически алюзии и използването на научно неприложима антибългарска реторика, присъща на Титова Югославия (срв. Влахов-Мицов 2019).

[5] Доколкото ми е известно, *Краткото житие* няма критичен превод и коментар на български език. При сравнително неотдавнашното фототипно преиздаване на текста Хр. Меловски прилага превод на съвременната книжовна норма в Р. Северна Македония [?], допълнен с бележки и коментар. За съответния дял с податките за българския владетелски дом през първата половина на IX в. вж. Меловски 1996: 19–20. Впрочем отделно от останалите творби в Мосхополското издание *Службата* и *Краткото житие на Тивериуполските мъченици* са публикувани още от епископ Григорий Византийски през първата половина на XIX в. (Γρηγορίος 1830).

обратното (срв. Меловски 1996: 20; ГИБИ 9.2: 68–69). С оглед на търсения отглас от почитание към Енравота пропускът точно на информацията за най-големия Омуртагов син изглежда още по-учудващ. Подобен пропуск става още по-трудно обясним предвид обстоятелството, че сведенията за времето на княз Борис I, наред с известията за непродължителното властване на княз Владимир, за управлението на цар Симеон I Велики, за усилията на местните български власти за разгръщането на култа към Тивериуполските мъченици през късния IX – началото на X в., за чудесата с мощите им и т.н. намират място в *Краткото житие* (Меловски 1996: 21–30).

Макар че изглеждат като слабост и пример на недостатъчна научна прецизност при позоваване на първоизточниците, може би е най-коректно да отчетем, че Мартинов, архиепископ Филарет и архимандрит Сергий едва ли са движени от академични мотиви, когато комбинират известията от по-подробния разказ за участта на Енравота в *Мъченичеството* и далеч по-семплите щрихи в *Краткото житие*. По-вероятно е при „изобретяването“ на свети мъченик Енравота всъщност и тримата споменати духовници да са подтикнати от стремеж да елиминират един незаслужен пропуск и да компенсират отсъствието на по-ранен култ към посечения кански син, включвайки го в групата на почитаните като християнски светци личности от епохата на Ранното средновековие. Любопитното е, че склонността и на католиците йезуити, и на висшето православно духовенство в Русия да се увеличи списъкът на българските светци среща известни колебания у някои от съвременните им учени през 60-те – 70-те години на XIX в. Така например по отношение на сведенията в глави 28–31 на *Мъченичеството* Е. Е. Голубински сякаш не изразява пълна убеденост и оставя място за нотка съмнение. „*Не знаем, до какой степени заслуживают веры слова архиепископа Феофилакта, но в своем сказании о тивериупольских мучениках он утверждает, что еще прежде крещения Бориса имел место случай обращения в христианство членов болгарского княжеского дома...*“ – четем в неговата книга *Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской*. В следващите редове той преразказва сведенията за кан Омуртаг, за тримата му синове, за поемането на властта от кан Маламир, за ролята на византийския пленник Кинамон и за мъченическата смърт на Енравота (Голубинский 1871: 21).

Докато достъпните в православния свят издания на архиепископ Филарет и архимандрит Сергий оказват пряко влияние върху българския клир през последната четвърт на XIX в. и през първите десетилетия на XX в., податките в *Мъченичеството* и коментарите им в споменатия дял от *Краткий очерк* на Голубинский имат своето отражение върху трудовете на следващата генерация учени като К. Иречек и М. Соколов. В публикуваната в Прага през 1876 г. на немски и на чешки език *История на българите* Иречек препраща към студията на руския учен във връзка със събитията в българския

владетелски дом през 30-те години на IX в. (Jireček 1876: 149/120). Книгата на чешкия учен бързо започва да набира известност в научните среди и още през 1876 г. не друг, а проф. М. Дринов изготвя рецензия, изпратена в писмо до редакцията на *Периодическо списание* на Българското книжовно дружество в Браила. На места той е доста критичен, включително спрямо онези дялове от *История на българите*, посветени на езическата епоха на ранносредновековна България (Дринов 1876, репр. изд. Дринов 1915: 234–246). Забележките на Дринов не се отразяват на популяризирането на Теофилактовата версия за събитията в ранносредновековна България през деветото столетие. Както е добре известно, през 1878 г. книгата на Иречек е преведена на руски език, а през 1886 г. с добавки и корекции от автора тя е публикувана и на български език (Иречек 1878; Иречек 1886). Междувременно допълнителна роля изиграва и книгата на М. Соколов, озаглавена *Из древней истории болгар*, излязла от печат през 1879 г. След основния текст, в специално обособено приложение, са поместени преводи на руски език на исторически извори, предоставящи сведения за покръстването и християнизацията на средновековна България. Сред ексцерптите от редица средновековни латиноезични и византийски текстове, от 242 до 250 страница е приложен превод (на места частичен) на глави 27–54 на *Мъченичеството на петнадесетте Тивериуполски мъченици* (Соколов 1879: 242–250). Преводите на Соколов на споменатите дялове от Теофилактовата творба се използват и цитират многократно през последните години на XIX и началото на XX в. Това обстоятелство сякаш играе ролята на финален тласък за окончателното въвличане в широко научно обращение на информацията, която агиографската творба дава за наследниците на кан Крум, за етапите на християнизация и за отношенията между отделните членове в българското владетелско семейство през първата половина на девети век.

Въз основа на *История на българите* през 1881 г. е направена още една ключова решителна стъпка в създаването на популярното убеждение, че канският син Енравота е посечен заради християнската вяра. Влиятелният публицист, общественик и учен Ст. С. Бобчев използва труда на Иречек и съставя учебник по история за българските училища в Княжеството, Източна Румелия и в останалите под пряката власт на султана български земи в Македония и Одринска Тракия. С известни промени и допълнения учебникът е преиздаден през 1891 г. и 1899 г., с което идеите на чешкия учен, достиженията му, както и предложената от него реконструкция на събитията и процесите в средновековна България се превръщат в гръбнак на историческите познания за поколения ученици, преминали през българската образователна система до края на Първата световна война (срв. Първанов 2016).

Що се отнася до почитанието към свети мъченик Енравота-Боян (Воин), с оглед на гореизложеното може да се каже, че съществуват значителни основания да се приеме, че то се появява сравнително късно, по-скоро

като впечатляващо следствие от усилията на редица учени, духовници и обществени дейци от втората, третата и последната четвърт на XIX в. Тъкмо благодарение на тяхната дейност и публикации името и съдбата на най-големия от Омуртаговите синове стават достояние на широката аудитория. Разбира се, поднесените тук бележки и коментари могат да бъдат подложени на пълна или частична преоценка (или цялостно отхвърлени) при появата на нов, непознат до момента исторически извор за съдбата на Енравота. До настъпването на такъв прелом обаче трябва да се отчете, че не някаква средновековна традиция, а академичните постижения в сферата на изворознанието и натрупаните познания за езическа България от първата половина на IX в. предоставят възможност на руски духовници през 60-те години на деветнадесетото столетие да компенсират липсата на по-ранен култ и да впишат посечения представител на българския владетелски дом в групата на светците.

ИЗВОРИ

ГИБИ 9.2 — *Historia Martirii XV Martyrum Tiberiupolitanorum*. – В: Гръцки извори за българската история. Т. 9. Ч. 2. София, 1994, с. 42–79 [Gratski izvori za balgarskata istoria. T. 9. Ch. 2. Sofia. 1994, s. 42–79].

Меловски 1996 — *Москополски зборник: Пролошки житија на светци*. Прир. Хр. Меловски. Скопје, 1996 [Moskopolski zbornik: Proloshki zhitija na svettsi. Prired. Hr. Melovski. Skopje, 1996].

Finetti 1758 — *Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Opera omnia*. Ed. B. Finetti. Vol. 3. Venice, 1758.

Migne 1864 — *Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Opera quae reperiri potuerunt omnia*. – In: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*. Ed. J.-P. Migne. Vol. 126. Paris, 1864, col. 151–222.

Κιαπίδου 2015 — *Θεοφύλακτος Αχρίδος, Μαρτύριο των δεκαπέντε μαρτύρων της Τιβεριουπόλης.* Κριτική έκδοση, απόδοση στα νέα ελληνικά και υπομνηματισμός Ε.-Σ. Κιαπίδου (= *Κείμενα βυζαντινής λογοτεχνίας*, 8). Αθήνα, 2015 [Theophylaktos Achridos, Martyrio tōn dekapente martyrōn tēs Tiberioupolēs. Kritikē ekdosē, apodosē sta nea ellēnika kai ypomnēmatismos E.-S. Kiapidou (= Keimena byzantinēs logotehnias, 8). Athēna, 2015].

ЛИТЕРАТУРА

Бонов 2021 — Б о н о в, М. *Култът към светите Тивериуполски мъченици във византийските и средновековни български богослужебни книги*. – Библиотека, 28 (2021), № 6, с. 58–66 [Bonov, M. Kultat kam svetite Tiveriupolski machenitsi vav vizantiyskite i srednovekovni balgarski bogosluzhebni knigi. – Biblioteka, 28 (2021), № 6, s. 58–66].

Бурмов 1859 — Б у р м о в, Т. *За началото, разпространението и утвърждението на християнската вяра между българите (продължение)*. – Български книжици, 2 (1859), № 16, с. 503–510 [Burmov, T. Za nachaloto, razprostranenieto i utvarzhdenieto na hristiyanskata vyara mezhdu balgarite (prodalzhenie). – Balgarski knizhitsi, 2 (1859), № 16, s. 503–510].

Василев 2020 — В а с и л е в, Я. *Съществували ли са владетелски мавзолеи в езическа България*. – В: От Залмоксис до Кетцалкоатл: Изследвания в чест на 65-годишнината на доц. д-р Стефан Йорданов. Велико Търново, 2020, с. 567–581 [Vasilev, Ya. Sashtestvuvali li sa vladetelski mavzolei v ezicheska Balgaria. – V: Ot Zalmoksis do Kettsalkoatl: Izsledvania v chest na 65-godishninata na dots. d-r Stefan Yordanov. Veliko Tarnovo, 2020, s. 567–581].

Велев 2002 — В е л е в, Ил. *Химнографските състави за Светите петнаесет Тивериополски свештеномаченици*. – Археографски прилози, 24 (2002), с. 111–141 [Velev, Il. Himnografskite sostavi za Svetite petnaeset Tiveriopolski sveshtenomachenitsi. – Arheografski prilozi, 24 (2002), s. 111–141].

Велев 2006 — В е л е в, Ил. *Култот на Петнаесетте Тивериополски (Струмички) свештеномаченици во духовната и во книжевната традиција*. – В: Низ преминот на традицијата. Книжевно-историски погледи. Скопје, 2006, с. 11–23 [Velev, Il. Kultot na Petnaesette Tiveriopolski (Strumichki) sveshtenomachenitsi vo duhovnata i vo knizhevnata traditsija. – V: Niz preminot na traditsijata. Knizhevno-istoriski pogledi. Skopje, 2006, s. 11–23].

Влахов-Мицов 2019 — В л а х о в - М и ц о в, Ст. *Клучни прашања, односно култот за светите 15 Тивериополски свештеномаченици*. – В: Култот за Св. Петнаесет Тивериополски свештеномаченици во средновековната и во поновата епоха. Историја, култура и традиција. Ред. Ал. Атанасовски, С. Цветковски, В. Ѓоргиев-Ликин, Бр. Ѓоргиев. Струмица, 2019, с. 109–116 [Vlahov–Mitsov, St. Kluchni prashanja, odnosno kultot za Svetite 15 Tiveriopolski sveshtenomachenitsi. – V: Kultot za Sv. Petnaeset

Tiveriopolski sveshtenomachenitsi vo srednovekovnata i vo ponovata epoha. Istorija, kultura i traditsija. Red. Al. Atanasovski, S. Tsvetkovski, V. Gorgiev-Likin, Br. Gorgiev. Strumitsa, 2019, s. 109–116].

Георгиев 1993 — Г е о р г и е в, П. *Мартириумът в Плиска и началото на християнството в България*. София, 1993 [Georgiev, P. Martiriumat v Pliska i nachaloto na hristiyanstvoto v Balgaria. Sofia, 1993].

Голубинский 1871 — Г о л у б и н с к и й, Е. Е. *Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской*. Москва, 1871 [Golubinskiĭ, E. E. Kratkiĭ ocherk istorii pravoslavnykh tserkveĭ Bolgarskoĭ, Serbskoĭ i Rumynskoĭ ili Moldo-Valashskoĭ. Moskva, 1871].

Дринов 1876 — Д р и н о в, М. *К. Иречек, Българска история.* – Периодическо списание, 1 (1876), № 11–12, с. 215–227 [Drinov, M. K. Irechek, Balgarska istoria. – Periodichesko spisanie, 1 (1876), № 11–12, s. 215–227].

Дринов 1915 — Д р и н о в, М. *Съчинения*. Т. 3. 1. *Публицистични статии;* 2. *Служебни записки, наредби и разпоредби;* 3. *Критики, оценки и отзиви;* 4. *Поменици*. Под ред. на В. Н. Златарски. София, 1915 [D r i n o v, M. Sachinenia. T. 3. 1. Publitsistichni statii; 2. Sluzhebni zapiski, naredbi i razporedbi; 3. Kritiki, otsenki i otzivi; 4. Pomenitsi. Pod red. na V. N. Zlatarski. Sofia, 1915].

Златарски 1922 — З л а т а р с к и, В. *Легенда за откриване мощите на Тивериуполските мъченици*. – В: I. Отчет на Българския археологически институт в София за 1921 година. София, 1922, с. 22–37 [Zlatarski, V. Legenda za otkrivane moshtite na Tiveriupolskite machenitsi. – V: I. Otchet na Balgarskia arheologicheski institut v Sofia za 1921 godina. Sofia, 1922, s. 22–37].

Иречек 1878 — И р е ч е к, К. *История болгар*. Одесса, 1878 [Irechek, K. Istoriia bolgar. Odessa, 1878].

Иречек 1886 — И р е ч е к, К. *История на българите*. Търново, 1886 [Irechek, K. Istoria na balgarite. Tarnovo, 1886].

Йосифова 2021 — Й о с и ф о в а, Г. *За прабългарските кръстовидни храмове*. – Културно-историческо наследство: Опазване, представяне, дигитализация, 7 (2021), № 1, с. 22–43 [Yosifova, G. Za prabalgarskite krastovidni hramove. – Kulturno-istorichesko nasledstvo: Opazvane, predstavyane, digitalizatsia, 7 (2021), № 1, s. 22–43].

Първанов 2016 — П ъ р в а н о в, П. *Учебниците на Стефан Савов Бобчев по българска история*. – Перущица – гласове от миналото, настоящето и бъдещето, 11 (2016), с. 143–160

[Parvanov, P. Uchebnitsite na Stefan Savov Bobchev po balgarska istoria. – Perushtitsa – glasove ot minaloto, nastoyashteto i badeshteto, 11 (2016), s. 143–160].

Русева 2013 Р у с е в а, Р. *Образите на Св. петнадесет Струмишки (Тивериуполски) мъченици в църковното изкуство. Исторически предпоставки и иконографски особености*. – Старобългарска литература, 48 (2013), с. 258–275 [Ruseva, R. Obrazite na Sv. petnadeset Strumishki (Tiveriupolski) machenitsi v tsarkovnoto izkustvo. Istoricheski predpostavki i ikonografski osobenosti. – Starobalgarska literatura, 48 (2013), s. 258–275].

Савельев-Ростиславич 1845 С а в е л ь е в - Р о с т и с л а в и ч, Н. В. *Славянский сборник*. Санкт-Петербург, 1845 [Savel'ev–Rostislavich, N. V. Slavianskiĭ sbornik. Sankt-Peterburg, 1845].

Сергий 1876 С е р г и й (Спасский), архимандрит. *Полный месяцеслов Востока*. Т. 2. Москва, 1876 [Sergiĭ (Spasskiĭ), arkhimandrit. Polnyĭ mesiatseslov Vostoka. T. 2. Moskva, 1876].

Соколов 1879 С о к о л о в, М. *Из древней истории болгар*. Москва, 1879 [Sokolov, M. Iz drevneĭ istorii bolgar. Moskva, 1879].

Турилов 1999 Т у р и л о в, А. А. *Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного месяцеслова в эпоху Первого царства)*. – Palaeobulgarica, 23 (1999), № 1, с. 28–31 [Turilov, A. A. Dve zabytye daty bolgarskoĭ tserkovno-politicheskoĭ istorii IX v. (K voprosu formirovaniia bolgarskogo varianta tserkovnogo mesiatseslova v epokhu Pervogo tsarstva). – Palaeobulgarica, 23 (1999), № 1, s. 28–31].

Филарет 1865 Ф и л а р е т, Архиепископ Черниговский и Нежинский. *Святые южных славян. Опыт описания жизни их*. Чернигов, 1865 [Filaret, Arkhiepiskop Chernigovskiĭ i Nezhinskiĭ. Sviatye iuzhnykh slavian. Opisaniia zhizni ikh. Chernigov, 1865].

Хрисимов 2018 Х р и с и м о в, Н. *Наблюдения върху личността на Енравота и кръстовидната сграда под Голямата базилика в Плиска*. – Плиска–Преслав, 13 (2018), с. 81–90 [Hrisimov, N. Nablyudenia varhu lichnostta na Enravota i krastovidnata sgrada pod Golyamata bazilika v Pliska. – Pliska–Preslav, 13 (2018), s. 81–90].

Христова-Шомова 2011 Х р и с т о в а - Ш о м о в а, И. *Св. Климент Охридски и култът към светите Струмишки мъченици в България.* – В: Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Десетите славистични четения, посветени на 90-годишнината от

рождението на проф. Светомир Иванчев. Ред. Н. Иванова. София, 2011, с. 727–736 [Hristova–Shomova, I. Sv. Kliment Ohridski i kultat kam svetite Strumishki machenitsi v Balgaria. – V: Istina, mistifikatsia, lazha v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi. Sbornik s dokladi ot Desetite slavistichni chetenia, posveteni na 90-godishninata ot rozhdenieto na prof. Svetomir Ivanchev. Red. N. Ivanova. Sofia, 2011, s. 727–736].

Цухлев 1911 — Ц у х л е в, Д. *История на българската църква.* Т. 1. София, 1911 [Tsuhlev, D. Istoria na balgarskata tsarkva. T. 1. Sofia. 1911].

Чешмеджиев 2002 — Ч е ш м е д ж и е в, Д. *Бележки върху култа на Петнадесетте Тивериуполски мъченици в България.* – В: Πολυχρονία. Сборник в чест на проф. Иван Божилов. Ред. Ил. Илиев. София, 2002, с. 251–263 [Cheshmedjiev, D. Belezhki varhu kulta na Petnadesette Tiveriupolski machenitsi v Bulgaria. – V: Polychronia. Sbornik v chest na prof. Ivan Bozhilov. Red. Il. Iliev. Sofia, 2002, c. 251–263].

Чешмеджиев 2022 — Ч е ш м е д ж и е в, Д. *Владетелските култове в средновековна България*. Пловдив, 2022 [Cheshmedjiev, D. Vladetelskite kultove v srednovekovna Balgaria. Plovdiv, 2022].

Cheshmedjiev 2011 — C h e s h m e d j i e v, D. *Notes on the Cult of the Fifteen Tiberioupolitan Martyrs in Medieval Bulgaria*. – Studia Ceranea, 1 (2011), p. 143–156.

Coxe 1853 — C o x e, H. O. *Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*. Vol. 1. Oxford, 1853.

Ivanova 2022 — I v a n o v a, M. *Seeing Like a Church: The Politics of Theophylact of Ohrid's Fifteen Martyrs of Tiberioupolis*. – Travaux et Mémoires, 26 (2022), p. 674–694.

Jireček 1876 — J i r e č e k, K. *Geschichte der Bulgaren/Dějiny národa bulharského*. Praha, 1876.

Kiapidou 2012 — K i a p i d o u, I.-S. *Critical Remarks on Theophylact of Ochrid's Martyrdom of the Fifteen Martyrs of Tiberioupolis: the Editorial Adventure of a Text from the Middle Ages*. – Παρεκβολαί/Parekbolai, 2 (2012), p. 27–47.

Lourié 2020 — L o u r i é, B. *The New Critical Edition of the Martyrdom of the Fifteen Martyrs of Tiberioupolis (BHG 1199) by Irini-Sophia Kiapidou and Several Problems of the Text*. – Scrinium, 16 (2020), p. 333–343.

Martinov 1863 — M a r t i n o v, I. *Annus ecclesiasticus Graeco-Slavicus*. Bruxelles, 1863.

Podskalsky 2000 — P o d s k a l s k y, G. *Two Archbishops of Achrida (Ochrid) and Their Significance for Macedonia's Secular and Church*

History: Theophylaktos and Demetrios Chomatenos. – In: Byzantine Macedonia: Identity, Image and History. Ed. J. Burke, R. Scott (= Byzantina Australiensia. Vol. 13). Melbourne, 2000, p. 139–148.

Turyn 1980 — T u r y n, Al. *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Libraries of Great Britain*. Washington DC, 1980.

Vukanović 1971 — V u k a n o v i ć, T. *The Legend of the Martyrs of Tiberiopolis (Strumica)*. – Vranjski glasnik, 7 (1971), p. 45–76.

Ἀγγελόπουλος 1980 — Ἀ γ γ ε λ ό π ο υ λ ο ς, Ἀ. *Οἱ ΙΕ΄ ἱερομάρτυρες Τιβεριουπόλεως-Στρωμνίτσης. Ἱστορικὰ προβλήματα καὶ λατρευτικὴ πραγματικότης*. – Μακεδονικά, 20 (1980), σ. 463–484 [Angelopoulos, A. Oi IE ieromartyres Tiverioupoleōs-Strōmnitsēs. Istorika problēmata kai latreutikē pragmatikotēs. – Makedonika, 20 (1980), s. 463–484].

Γρηγορίος 1830 — Γ ρ η γ ο ρ ί ο ς Β υ ζ ά ν τ ι ο ς, Μ η τ ρ ο π ο λ ί τ η ς Α δ ρ ι α ν ο υ π ό λ ε ω ς. *Ακολουθία των αγίων πεντεκαίδεκα ιερομαρτύρων των επί Ιουλιανού του Παραβάτου Μαρτυρησάντων εν Τιβεριουπόλει τη κοινώς καλουμένη Στρουμνίτζη*. (*Κατά μεν το 1741 τύποις εκδοθείσα εν Μοσχοπόλει, δαπάνη της Σεβασμίας Μονής του εν αγίοις Πατρός ημών Ναούμ του Θαυματουργού*). Κωνσταντινούπολη, 1830 [Grēgorios Vyzantios, Mētropolitēs Adrianoupoleōs. Akolouthia tōn agiōn pentekaideka ieromartyrōn tōn epi Ioulianou tou Paravatou Martyrēsantōn en Tiverioupolei tē koinōs kaloumeni Stroumnitzē. (Kata men to 1741 typois ekdotheisa en Moschopolei, dapanē tēs Sevasmias Monēs tou en agiois Patros ēmōn Naoum tou Thaumatourgou). Kōnstantinoúpolē, 1830].

THE "INVENTION" OF THE HOLY MARTYR ENRAVOTA

(Summary)

Studying cults of Christian saints as well as providing a reasonable explanation for the absence of such cults in certain parts of the early medieval Balkans are challenging tasks. The obstacles and difficulties are not always a result of some kind of lack of information, but sometimes they are due to the obscure and debatable nature of the accounts in the primary sources. Such is the case of Enravota, the eldest son of Khan Omurtag (814/815–831). He did not inherit the throne and was executed because of his devotion to Christianity. Nowadays, the Bulgarian Orthodox Church commemorates Enravota on

March 28, but the initial ambiguities of the cult are rarely discussed. In view of this, the present text tries to achieve as much certainty as possible as to whether his veneration as a saint goes indeed back to the medieval era.

Keywords: Early Medieval Bulgaria; Martyrdom; Canonization, Dynastic saints, Local Christian cults, Hagiography.

Yanko Hristov,
South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad
yanko.hristov@swu.bg
ORCID: 0000-0001-7882-9749

Дата на получаване на статията: 14.08.2023 г.